

Roma et aroma eius. Rím a jeho vôňa alebo pár slov o latinskej výslovnosti (Druhá časť)

Lucia Laudoniu

20. marca 2023 ✚ **História Kultúra**

predchádzajúca časť:

Roma et aroma eius. Rím a jeho vôňa alebo pár slov o latinskej výslovnosti (Prvá časť)

Ktorý materiál je najpevnejší na svete? Koncom roka 2022 sa v médiách objavila správa, že nová zliatina chrómu, kobaltu a niklu zostáva „sama sebou“ aj pri rekordných mínus 250 stupňoch Celzia! *Abhorret hoc a fide!*

Štruktúra tejto mimoriadne odolnej zliatiny na úrovni nanočastíc údajne nepodlieha tvorbe trhlín, ergo jej pevnosť a stabilita zostávajú konštantné. Čítajúc tieto „pikošky“ zo sveta vedy, položila som si otázku, či existuje „diamantový“ jazyk, ktorý by za svoju stabilitu vďačil analogickej fázovej transformácii, akú vedci opísali v súvislosti so superzliatinou CrCoNi.

Jazyk, ktorý zostáva *maximus in minimis* – najväčší v jeho nepatrných partikulách... Filológia a fyzika síce nie sú sestry, ale v tomto prípade sa na seba usmiali.

Ako sa mohlo stať, že reč rímskych cisárov zostala *intacta* – povedané s nemalou dávkou odvahy – na úrovni gramatických „nanočastíc“? Akú úlohu v procese „imortalizácie“ tohto jazyka zohrala jeho prozódia a v čom spočíva tajomstvo kovovej pevnosti *litterarum Latinarum*? Klávesy na klaviatúre poznania tentoraz rozozvučí ruka svätého Pia X.

Trojlistok, ktorý nevädne

Tak, ako má trojlistok tri listy a jednu stonku, má latinčina tri varianty výslovnosti (dva medzinárodné plus skupinu lokálnych štandardov) a jednu krásu.

V predchádzajúcej časti ste sa mohli dočítať o fenoméne takzvanej regionálnej latinskej „pronunciácie“. Dielo germánskych humanistov zapustilo v strednej Európe hlboké korene a stalo sa chrbtovou kosťou latinskej výslovnosti domestikovanej aj na Slovensku – kde si pamätajú aj Tatry, že kedysi pod nimi spievali *Gloria* latinskí pátri.



Inskripcia na historickej budove v Levoči.

Zdroj: commons.wikimedia.org

Druhý lístok pomyselného trojlístka patrí klasickej reštituovanej výslovnosti, ktorá čičíka zvedavé duše akademikov. Či by ortofonickým pravidlám pohanských klasikov dala *placet* aj prvá dáma cirkevnej hudby *sancta* „Kajkília“ (takto čítajú meno svätej Cecílie priaznivci *pronuntiationis restitutae*), nie je jednoznačné...

Dnes si odtrhneme tretí lístok z večného trojlístka latinskej fonológie. Je na ňom, žiaľ, veľa blata od rôznych nenávisníkov, ktorí tvrdia, že pápežská *pronuntiatio ecclesiastica* je najmenej „ctihodná“ ... Napriek tomu je „zelený lístok“ cirkevnej latinskej výslovnosti zdravý a životaschopný, pretože slúži *ad pias causas*.

Skôr, než buchne po stole sudcovským kladivkom a vyhlásime, že tvary ako „Redžína“ (*Regina*) a „díčere“ (*dicere*) sú uši trhajúci paškvil, dajme slovo Svätému Otcovi Piovi X. Veď na súde majú právo, ba aj povinnosť prehovoriť *in tempore opportuno* obe strany.

Obhajoba spod tiary

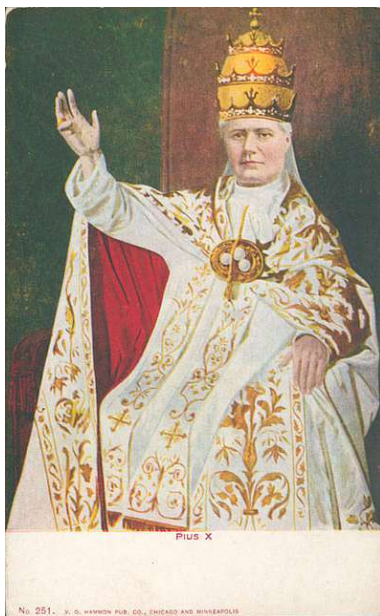
Písal sa 10. júl 1912 a v pracovni Svätého Otca sa ešte svietilo. Na jeho stole ležal list určený vtedajšiemu arcibiskupovi v Bourges Louisovi-Ernestovi Duboisovi. Rozsahom nevelký francúzsky (!) písaný dokument bol publikovaný v oficiálnom vestníku *Acta Apostolicae Sedis* (Num. 17., die 16. Septembris 1912, vol. IV.) a nesie podtitul *de Latino sermone iuxta Romanum usum pronuntiando*. Pápež v tomto liste prezentuje jasné stanovisko vo veci latinskej výslovnosti – aj za cenu toho, že jeho myšlienky budú mať v časti filologických kruhov silu granátu.

Pontifex vyjadruje radosť, že jeho *motu proprio* z 22. novembra 1903 venované liturgickej hudbe *Tra le sollecitudini* (v tlačenej podobe listu je nesprávne uvedený rok 1904) bolo v krajine galského kohúta prijaté veľmi priaznivo. Pius X. pokladá „správnu“ výslovnosť *sermonis Latini* za elementárny faktor v procese obnovy štýlovej čistoty gregoriánskeho chorálu. Akcent latinčiny a jej výslovnosť mali podľa mienky Svätého Otca veľký vplyv („*une grande influence*“) na melodickú a rytmickú formáciu gregoriánskej frázy. Z toho vyplýva, že latinský jazyk a kánonický bohoslužobný spev sú spojené nádoby. Slovmi klasika, *obvigilatio est opus*. (Jazyková) bdelosť je potrebná ako soľ.

Vodopád slov slávneho kormidelníka *navicellae* u svätého Petra sa vlieva do jazera cirkevnej jednoty Západu. V divulgácii vatikánskej liturgickej výslovnosti pápež vidí dielo liturgickej jednoty („*l'œuvre de*

l'unité liturgique“). Kladne hodnotí skutočnosť, že francúzske diecézy majú záujem zabezpečiť, aby sa „regionálna“ francúzska výslovnosť čo najviac priblížila praxi Rímskej kúrie. Pius X. v citovanom liste z roku 1912 konštatuje, že „reforma“ autochtónnej latinskej výslovnosti bola už úspešne implementovaná vo veľkom počte francúzskych kostolov vrátane vidieckych.

Duchovní potomkovia Johanky z Arku majú tendenciu prednášať latinské texty s akcentom vlastným ich národnému jazyku, *laudamus* v ich ústach preto znie ako „*laudamys*“... *Horribile dictu!* Piovi X. táto výslovnosť pochopiteľne zdvíhala tlak.



Svätý Pius X. sa zaoberal aj otázkou správnej latinskej výslovnosti.

Zdroj: The Newberry Library / garystockbridge617.getarchive.net

Vnášanie moderných vernakulárnych akcentov (cudzích latinskej ortofónii) do jazyka (nielen) svätého Gregora Veľkého však nie je výsostne francúzskou špecialitou. *Absit invidia verbo* – nemajte mi to prosím za zlé –, ale americký prízvuk v latinčine nie je príliš vábny.

Anglofónne prostredie však obohatilo vedeckú obec o pozoruhodné monografie a syntézy. Jednou z nich je (na svoju dobu) priekopnícka štúdia britského latinistu a medievalistu Fredericka Brittaina *Latin in Church: The History of Its Pronunciation* (Latinčina v Cirkvi: Dejiny jej výslovnosti) z roku 1934, ktorá sa rodila takpovediac v nárazníkovej zóne intelektuálneho boja medzi reštituovanou a tradičnou vatikánskou výslovnosťou favorizovanou nositeľmi svätopeterskej tiary.

„*Preto dúfame,*“ uzatvára apoštolský kľučiar, „*že hnutie návratu k rímskej výslovnosti latinčiny bude pokračovať s rovnakou horlivosťou.*“ („*C'est pourquoi Nous souhaitons que le mouvement de retour à la prononciation romaine du latin se continue avec le même zèle.*“)

Oponenti namietajú, že pápežova súkromná korešpondencia nie je záväzná pre celú Cirkev a máme ju rešpektovať v rovine odporúčania, nie ako direktívu. Na druhej strane, Pius X. sa otázkou latinskej výslovnosti zaoberal už v spomínanom *motu proprio* z roku 1903, ktoré predsa má právne účinky a validitu *bono sensu*.

Čo viedlo Pia X. k jeho rozhodnutiu?

Zhrňme si dôvody, ktoré viedli svätého Pia X. ku kodifikácii „mäkkej“ výslovnosti latinského jazyka v chrámoch a inštitúciách katolíckej Cirkvi.

Na prvom mieste stojí posilnenie liturgickej jednoty západného obradu prostredníctvom unifikácie sústavy latinskej výslovnosti. „Rozbitie“ *vocis Latinae* na jednotlivé regionálne formy totiž v minulosti sťažovalo vzájomnú interakciu medzi latinsky hovoriacim klérom rôznej proveniencie *in Civitate Aeterna*.

Po druhé je to vymedzenie sa voči (čoraz populárnejšej) reštituovanej výslovnosti, aby sa prozodické pravidlá pohanských klasikov umelo neintegrovali do kresťanských štruktúr. Pápež pritom nikde neuvádza, že akademická rekonštrukcia orálneho prejavu veľkých duchov antiky je *damnum emergens*. Naopak, je veľmi užitočná – nie však v kostole.

Ochrana tradičnej rímskej „mäkkej“ výslovnosti by mala ležať na srdci cirkevným hudobníkom, keďže veľké množstvo autorov (vrátane geniálneho Palestrinu) malo pri kompozícii svojich diel „v ušiach“ muzikalitu a eufóniu latinčiny *iuxta pronuntiationem ecclesiasticam*.

S tým súvisí tretí dôvod, kvôli ktorému dáva pápež tejto výslovnosti úradné *sigillum* – pestovanie a purifikácia „gregoriánu“.



Latinský nápis na bratislavskej Kapitulskej ulici velebí Sviatosť oltárnu.

Zdroj: Peter Zelizňák / commons.wikimedia.org

Pius X. sa domnieval, že neprávom podceňovaná ekleziálna vatikánska ortofónia, v ktorej sa „ce, ci“ a „ge, gi“ čítajú mäkko („če, či“ a „dže, „dži“, preto pozor na rozdiel medzi *luceo* a *lugeo*) a skupina „gn“ má podobu „ň“ ako v modernej taliančine (*Agnus* – „Aňus“), je údajne pôvodnou výslovnosťou z čias latinskej patristiky. Ak by to bola pravda, k vyššie uvedeným dôvodom by pribudol ďalší – *imitatio patrum*. Mal Pius X. pravdu alebo nechtiac zaspal na filologických vavrínoch?

***Demonstratio ad oculos* alebo dôkaz (máme) pred očami**

Najskôr vás zoznámim s pánom, ktorý žil „trochu dávnejšie“ (v 5. storočí), no stále má čo povedať. Volá sa Pompeius Grammaticus a pamätáme si ho vďaka jeho komentárom k dielu *Aelia Donata* (*Commentum artis Donati*).

Pompeius pôsobil v severnej Afrike (kto by si opäť nespomenul na svätého Augustína?) a vo svojich spisoch nám zanechal dôležité svedectvo o dobovej latinskej výslovnosti. Pompeius bol prísny gramatik a nepáčilo sa mu, že *lingua rustica* čoraz viac hrdzavie...

Z Pompeiovho diela vieme, že ľudová latinčina „strieborného veku“ postupne prechádzala procesom palatalizácie (mäkčenia). Tento proces je možné rekonštruovať napríklad na základe fonetickej proximity taliančiny a rumunčiny. Rímska Dácia bola plná kolonistov z územia Itálie, similarita medzi jazykmi Danteho a Eminesca teda nie je náhodným hodom jazykovou kockou na hracom poli dejín.

Je veľmi zaujímavé, že tradičná latinská artikulácia používaná v majoritne pravoslávnom Rumunsku je totožná s palatalizovanou (mäkčenou) vatikánskou výslovnosťou, ktorú miloval tiež svätý Pius X. Teda, až na dva detaily. Rumuni (na rozdiel od Talianov) zreteľne vyslovujú hlásku „h“ (zdedenú z klasickej latinčiny) a skupina „gn“ sa nikdy nemení na „ñ“. *Magnus* je v Rumunsku stále *magnus* a nie „*mañus*“, ako pod kupolou svätého Petra.

Rumunská a rímska výslovnosť latinského jazyka žili po osudnej schizme z roku 1054 vlastným životom (inými slovami, nezávisle od seba), a predsa sú si podobné ako vajce vajcu. Rozkol nedokázal spáliť spoločné jazykové hniezdo.

Na území Frankov bujnel „nešvár“ menom nazalizácia. V neskorej latinčine sa z akuzatívu *urbem* vyľahlo čosi ako „*urbé*“ s nosovým „e“ na konci. Samohláska pred koncovým „m“ však podliehala nazalizácii iba na konci slova, nikdy nie na jeho začiatku. Je veľmi pravdepodobné, že francúzština zdedila svoje nazalizačné tendencie z postklasickej latinčiny.

Regionálne odchýlky vo výslovnosti literárnej i ľudovej formy latinského jazyka prítomné na území bývalých kontinentálnych rímskych provincií sa od seba vzdalovali ako otvárajúce sa nožnice. S určitosťou možno povedať, že prozodická stránka ľudových latinských dialektov v ranostredovekej Európe tak stratila kontinuitu so zlatým vekom imperiálnej elokvencie. Tvrdí to Roger Wright v publikácii *Late Latin and Early Romance in Spain and Carolingian France* (Neskorá latinčina a protorománske jazyky v Hispánii a karolínskej Franskej ríši).



Pápež Lev Velký (vľavo) a cisár Karol Velký (vpravo) klačia pri nohách svätého Petra. Mozaika v byzantskom štýle z pápežského triklína (jedálne) v rímskom Lateráne pochádza pravdepodobne z 8. storočia.

Zdroj: Lawrence OP / flickr.com

Karolínske záchranné lano

Difúzia latinčiny do podoby barbarských jazykových adstrátov, substrátov a superstrátov však nemala za následok „smrť“ spisovného štandardu. Povedzme naše *gratias ago* cisárovi Karolovi Veľkému a gramatikom z jeho skvostného dvora.

Carolus Magnus sa po svojej korunovácii v roku 800 *post Christum natum* okrem iného podujal „normalizovať“ latinskú fonetickú sústavu narušenú explóziou ľudových latinských komutácií. Ako to dokázal?

Veľký návrat ku klasickej prozódii mal v rézii Alkuin z Yorku, známy reformátor karolínskeho systému edukácie. Prečo mal práve tento *vir litteratus* na pleciach toľko zodpovednosti? Alkuin pochádzal z Anglicka – z posledného cípu bývalej svetovládnej ríše, kde latinčina (vzhľadom na izoláciu britských ostrovov od pevniny) zostávala podivuhodne imúnna voči fonetickým zmenám prebiehajúcim vo zvyšných oblastiach starej dobrej Európy.

Môžeme si položiť otázku, prečo *Charlemagne* nepoveril unifikáciou latinskej výslovnosti na účely náboženského kultu niekoho z územia dnešného Rumunska, ktoré sa vo vzťahu k latinskému dedičstvu mohlo pochváliť rovnako konzervatívnym prístupom. Riešenie tejto „záhady“ je viac, než logické. Na území budúcich podunajských kniežatstiev sa v 9. storočí síce rozprávalo a celebroidovalo *in purissimo Latino sermone*, ale tieto oblasti patrili do sféry vplyvu východorímskeho (byzantského) obradu. Karolovo nové

impérium a hrdá Byzancia boli „na nože“, západorímsky *augustus* preto vyjadril dôveru rímskokatolíkov Alkuinovi. A urobil dobre.

Flaccus Albinus Alcuinus dbal, aby ku každej latinskej graféme prináležala jedna fonéma, čím dal zbohom elízii (vypúšťaniu hlások) i nazalizácii, no zároveň sa priklonil k palatalizovanej (mäkčenej) výslovnosti otcov z apeninskej čížmy. Alkuinov filologický projekt je preto jadrom a základom systému, ktorý dnes poznáme ako vatikánsku liturgickú výslovnosť *linguae divinae*. Tá z historického hľadiska predchádza Danteho sen o spisovnej toskánčine.

Alkuin bol presvedčený (tak, ako o pár storočí neskôr humanistickí a renesanční adorátori antiky), že do svojej mozaiky vkladá tie správne kamienky a jeho koncepcia je verná starorímskym vzorom. „Trojlístok“ latinskej výslovnosti vždy vyrastal z pôdy zbožného prania vzkriesiť *ars loquendi* veľkých rétorov.



Alkuin z Yorku – prvý systematik stredovekej latinskej výslovnosti.

Zdroj: picryl.com

Vox viva

Momentov, kedy spisovný latinský jazyk metaforicky prechádzal „smrťou“ a následným vzkriesením *pro aeternitate*, je podľa popredného nemeckého latinistu Wilfrieda Stroha viac. *Mors ianua vitae*, smrť je bránou života. To je výrok, ktorý sa v prípade jazyka Horácia alebo svätého Paulína z Noly naplnil do bodky.

Kým vznikajúce románske idiómy sa v stredoveku začali zapisovať foneticky (s variáciami, ktoré dnešných filológov dostávajú do varu), hieratickú latinčinu kresťanského kultu navždy „uzamkli“, „fosilizovali“ a „zmrazili“ karolínski gramatici pod znakom a v mene životodarného Kristovho kríža.

Pius X. sa nemýlil, keď sa odvolával na starobylosť cirkevnej výslovnosti – na stredoveké *vehiculum Sapientiae*. Faktom zostáva, že architektmi latinskej nesmrteľnosti boli práve kresťania, ktorí v stredovekých skriptóriách usilovne opisovali a strážili monumenty antického (pohanského) poznania a z Alkuinovej fonetickej konvencie stvorili liturgický trón pre Najvyššieho.

Suum cuique pulchrum. Pre každého je krásne to, čo jeho je... Cieľom tohto článku z toho dôvodu nie je persuzívne vnucovanie konkrétnej formy, akou *nostra lingua est pronuntianda*, ale snaha načrtnúť in

breve príslušný historický a jazykový kontext.

Vrelo však odporúčam prikloniť sa k „mäkkej“ liturgickej výslovnosti, ktorá bola drahá už Karolovi Veľkému, jeho gramatickej pravej ruke (a zároveň kodifikátorovi tejto formy latinského jazyka) Alkuinovi z Yorku i duchovnému vojsku stredovekých svätcov, majstrov filozofov či pápežov. No pokiaľ má ktosi slabosť pre iný prozodický systém, má slobodu *hoc modo loqui*.

C(l)arissimi, vyslovujte, ako viete a môžete, len sa neprestávajte modliť s úprimným srdcom... Keď je sama latinčina srdce, dôstojný a živý hlas je potom čerstvá krv, bez ktorej by toto srdce nemohlo biť.

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/roma-et-aroma-eius-rim-a-jeho-vona-alebo-par-slov-o-latinskej-vyslovnosti-druha-cast/>